

AZ ALÁRENDELTELLÉKMONDATBELI MÓDVÁLASZTÁSRÓL*

TÓTH ENIKŐ

1. Bevezetés

Dolgozatomban az alárendelt mellékmondatbeli módválasztást és módvariációt vizsgálom a magyar nyelvben, amellet érvelve, hogy e jelenség feltárásához elengedhetetlen bizonyos szemantikai tényezők figyelembe vétele. A szakirodalomban (Palmer 1986) a mód fogalmát hagyományosan az ige morfológiáján jelölt kategóriaként határozzák meg, tehát formálisan a módot az ige morfoszintaktikai kategóriájának tekintik, azonban szemantikai funkciója az egész mondat jelentését befolyásolja. Szintén széles körben elfogadott az a feltevés, hogy a főmondatbeli predikátum jelentése nagymértékben meghatározza a mellékmondat módját, vagyis szemantikai motivációról beszélhetünk. Dolgozatomban a szóban forgó szemantikai tényezőket kívánom feltárni, az alábbi megszorítás mellett: a vizsgálatot mindössze a kijelentő és a nemkijelentő módok (azaz a feltételes, a felszólító, és a kötőmód) szembenállására terjesztem ki, az utóbbi kategória elemei között nem teszek különbséget.

2. A vizsgált jelenség

Az alárendelt mellékmondatbeli módválasztás, illetve módvariáció az alábbi két táblázatban foglalható össze, amely a főmondatbeli predikátumok különböző, szemantikai megfontolásokon alapuló csoportjainak módválasztási tulajdonságait mutatja be, mind állító, mind tagadó főmondat esetén.¹ Az 1. táblázat a kijelentő mód, a 2. táblázat a nemkijelentő módok előfordulását szemlélteti. A kiemelt sorok (asszertívák, episztemikus predikátumok, illetve

* A cikk megírása során jelentős segítséget nyújtottak a Hunyadi Lászlóval, Mihálydeák Tamással, Pelyvás Péterrel folytatott beszélgetések, akiknek ezúton is szeretném megköszönni észrevételeiket, hasznos tanácsaikat. A dolgozat végső változata nem készülhetett volna el a névtelen lektorok bírálata, kritikai megjegyzései nélkül, köszönöm munkájukat.

¹ A predikátumok csoportosításához felhasznált irodalom: Terrell–Hooper 1974; Hooper 1975; Haverkate 2002.

fikciót kifejező predikátumok) különösen érdekesen viselkednek a módváltásra nézve, hiszen itt tagadó főmondat esetén módváltakozás lép fel.²

Predikátumok	Példa	Állító	Tagadó
1. Faktív	<i>örül</i>	+	+
2. Érzékelést kifejező	<i>lát</i>	+	+
3. Episztemikus	<i>hisz</i>	+	+
4. Asszertívák	<i>mond</i>	+	+
5. Fikciót kifejező	<i>álmodik</i>	+	+
6. Direktívák	<i>parancsol</i>	-	-
7. Engedélyezést, tiltást kifejező	<i>megenged</i>	-	-
8. Célt, hajlandóságot kifejező	<i>törekszik</i>	-	-
9. Akaratot, vágyakozást kifejező	<i>kíván</i>	-	-

1. táblázat: A kijelentő mód előfordulása az alárendelt mellékmondatban

² Az a tény, hogy a főmondatbeli predikátum tagadása befolyásolja az alárendelt mellékmondat módját, szintén arra utal, hogy szemantikai tényezőket is figyelembe kell vennünk az elemzés során.

Predikátumok	Példa	Állító	Tagadó
1. Faktív	<i>örül</i>	-	+? ³
2. Érzékelést kifejező	<i>lát</i>	-	+?
3. Episztemikus	<i>hisz</i>	- ⁴	+
4. Asszertívák	<i>mond</i>	-	+
5. Fikciót kifejező	<i>álmodik</i>	-	+
6. Direktívák	<i>parancsol</i>	+	+
7. Engedélyezést, tiltást kifejező	<i>megenged</i>	+	+
8. Célt, hajlandóságot kifejező	<i>törekszik</i>	+	+
9. Akaratot, vágyakozást kifejező	<i>kíván</i>	+	+

2. táblázat: A nemkijelentő módok előfordulása az alárendelt mellékmondatban

A táblázatok áttekintése után világos, hogy a hagyományos megközelítés – miszerint a reális állítást kifejező mellékmondatokban kijelentő mód szerepel, míg a nemreális állítást hordozó mellékmondatokban nemkijelentő módok jelennek meg (Klemm 1931; Tompa 1962; Pataki 1984) – nem kielégítő; hiszen a kiemelt predikátumcsoportok mondatbővítményei nemreális állítást hordoznak, állító főmondat esetén mellékmondatukban mégis kijelentő módot engedélyeznek. Ennek alapján a következő két kérdés merül fel:

- 1) Milyen tényezők befolyásolják a mellékmondatbeli módválasztást?
- 2) Hogyan magyarázható a főmondatbeli tagadás hatása a módválasztásra?⁵

Dolgozatomban ezekre a kérdésekre kívánok válaszolni, két hipotézis vizsgálatával. Mindkét hipotézis a főmondatbeli predikátum bizonyos szemantikai

³ Előfordul, hogy a főmondatbeli tagadás a faktív és az érzékelést kifejező predikátumoknál a faktivitás elvesztését eredményezi, ilyenkor módváltakozás figyelhető meg az alárendelt mellékmondatban (Kálmán 2001).

⁴ Később látni fogjuk, hogy néhány episztemikus predikátum mellékmondatában állító főmondat esetén is megjelenhet nemkijelentő mód. Ezen predikátumok azonban inherensen negatív jelentésűek, l. a (12)–(13) példákat.

⁵ Különös tekintettel a kiemelt predikátumcsoportokra, hiszen itt tagadás hatására módvariáció lép fel.

jellemzői és a módválasztás összefüggéseit tárja fel; az első a predikátumok veridikalitásának (3.1.), míg a második a predikátumok modalitásának (4.2.) figyelembevételével.

3. Veridikalitás

3.1. Első hipotézis

Az első hipotézis szerint a predikátumok veridikalitási tulajdonságai és a módválasztás között összefüggés figyelhető meg. A veridikalitás fogalmát Montague (1969) vezette be, alábbi definíciója Asher (1987), Zwarts (1995), Giannakidou (1998) munkáiban jelent meg. A veridikalitás (és a nemveridikalitás) tehát az alábbiak szerint definiálható (Giannakidou 1998: 106):

Definíció 1: (nem)veridikalitás

Legyen F monadikus propozicionális funktor. F veridikális, ha $F(p) \rightarrow p$ fennáll, egyébként F nemveridikális.

Eszerint például a faktív igék: *örül*, *meglepődik* és az érzékelést kifejező predikátumok: *észrevesz*, *hall* veridikálisak, hiszen (1) igazsága maga után vonja (2) igazságát.⁶

- (1) Peti örül, hogy Marinak sikerült a vizsgája.
- (2) Marinak sikerült a vizsgája.

Nemveridikális predikátumok például a direktívák: *megparancsol*, *utasít*, vagy a vágyakozást kifejező predikátumok: *kíván*, *óhajt*.

A veridikalitást alapul véve első hipotézisünk a módválasztásról a következő⁷:

Hipotézis 1:

Veridikális funktor – kijelentő mód

Nemveridikális funktor – nemkijelentő mód

⁶ Az érzékelést kifejező predikátumok esetén az *úgy* igemódosító megjelenése a főmondatban a veridikalitás elvesztését eredményezi. Vessd össze:

- (a) Peti látta, hogy Mari sír. – veridikális
- (b) Peti úgy látta, hogy Mari sír. – nemveridikális

⁷ Giannakidou (1998) fogalmaz meg hasonló általánosítást a görög nyelvről.

Az első hipotézis szerint tehát főmondatbeli veridikális funktor kijelentő módot engedélyez alárendelt mellékmondatában, míg nemveridikális főmondatbeli predikátum esetén a mellékmondatban nemkijelentő mód állhat. A 3. táblázat a fent elkülönített predikátumcsoportok veridikalitási tulajdonságait mutatja be:

1. Faktív	veridikális
2. Érzékelést kifejező	veridikális
3. Episztemikus	nemveridikális
4. Asszertívák	nemveridikális
5. Fikciót kifejező	nemveridikális
6. Direktívák	nemveridikális
7. Engedélyezést, tiltást kifejező	nemveridikális
8. Célt, hajlandóságot kifejező	nemveridikális
9. Akaratot, vágyakozást kifejező	nemveridikális

3. táblázat: Veridikalitás

A táblázat alapján nyilvánvaló, hogy hipotézisünk megmagyarázza, miért tapasztalunk különbséget a módválasztás szempontjából a direktívák – vágyat kifejező predikátumcsoportok (6–9.) és a faktív, illetve érzékelést kifejező predikátumok között (1–2.); az előzőek nemveridikálisak, tehát nemkijelentő módot engedélyeznek alárendelt mellékmondatukban, az utóbbiak viszont veridikálisak, így mondatbővítményeikben kijelentő mód szerepel. Azonban kiinduló feltevésünk nem nyújt magyarázatot a kiemelt predikátumcsoportok módválasztására, hiszen a hipotézis alapján nemkijelentő módokat várnánk mondatbővítményeikben, de, ahogy azt az 1. táblázat mutatja, állító főmondat esetén kijelentő módot engedélyeznek. Ezért kiinduló feltevésünk módosításra szorul, a relatív veridikalitás fogalmának alkalmazásával.

A relatív veridikalitás alapötlete először Farkas (1992a) munkáiban jelent meg, aki az igazság relativizálása mellett érvel. Más elméleti keretben, stalnakeriánus kommunikációs modellt alapul véve a relatív veridikalitás fogalmát Giannakidou az alábbiak szerint definiálja (Giannakidou 1998: 112):

Definíció 2: relatív veridikalitás

Legyen $c = \langle \text{beszédháttér, kontextushalmaz, } M, s, h, w_0, f, \dots \rangle$ egy kontextus. (Stalnaker 1979 nyomán Giannakidou 1998; Quer 2001).

(i) Legyen F monadikus propozicionális funktor. F veridikális akkor és csak akkor, ha $\llbracket F(p) \rrbracket_c = 1 \rightarrow \llbracket p \rrbracket_c = 1$ valamely $M(x) \in c$ episztemikus modellben; egyébként F nemveridikális.

(ii) Episztemikus modellek a tudásállapot-modellek, az álommodellek, és a függő beszéd modelljei, azaz $M(x) \in M$: lehetséges világok halmaza az x individuumhoz horgonyozva, ahol a világok összeegyeztethetőek x tudásállapotával/álmaival/az idézett beszélgetéssel.

A fenti definícióban $M(x)$ a főmondatbeli alany, illetve a beszélő modelljét is reprezentálhatja, például az episztemikus *hisz* esetén a beágyazott propozíció igaz a főmondatbeli alany episztemikus modelljében – tehát a predikátum veridikális –, azonban a beszélőében nem feltétlenül, ahogy ez a következő példából is látható:

(3) Peti azt hiszi, hogy Mari megérkezett tegnap, de én tudom, hogy téved.

A relatív veridikalitás fogalmát is figyelembe véve a tekintett predikátumcsoportok veridikalitási tulajdonságait a 4. táblázat szemlélteti.

1. Faktív	veridikális
2. Érzékelést kifejező	veridikális
3. Episztemikus	relatív veridikális
4. Asszertívák	relatív veridikális
5. Fikciót kifejező	relatív veridikális
6. Direktívák	nemveridikális
7. Engedélyezést, tiltást kifejező	nemveridikális
8. Célt, hajlandóságot kifejező	nemveridikális
9. Akaratot, vágyakozást kifejező	nemveridikális

4. táblázat: Veridikalitás újra

A kiemelt csoportok a 2. definíció alapján relatív veridikálisok, vagyis a módválasztást jól tükröző természetes osztályokat kapunk:

- I. osztály: veridikális predikátumok: faktív, érzékelést kifejező predikátumok
- II. osztály: relatív veridikális predikátumok: episztemikus predikátumok, asszertívák, fikciót kifejező predikátumok
- III. osztály: nemveridikális predikátumok: direktívák, engedélyezést, tiltást kifejező predikátumok, célt, hajlandóságot kifejező predikátumok, akaratot, vágyakozást kifejező predikátumok

A predikátumok ezen osztályozása nemcsak az egyes predikátumcsoportok módválasztását ragadja meg jól, hanem az egyes osztályok közötti különbségek is nyilvánvalóvá válnak.

3.2. Diskurzus-anafora

A fenti osztályok elkülönítésére független bizonyíték nyerhető a diskurzus-anafora jelenségének vizsgálatával (Roberts 1989, 1997; Farkas 1992a). Diskurzus-anaforáról akkor beszélünk, amikor a főmondatbeli predikátum hatókörében szereplő határozatlan főnévi csoport antecedenséül szolgálhat a következő mondatban előforduló határozott főnévi csoportnak. Az alábbi példák alapján látni fogjuk, hogy (relatív) veridikális predikátumok esetén létrejöhet diskurzus-anafora, míg nemveridikális operátoroknál ez nem lehetséges.

Az első osztály elemeinél, a *veridikális predikátumoknál* a diskurzus-anafora minden esetben lehetséges. Faktív predikátumok:

(4) János örül, hogy Mari vett egy házat_i. A ház_i szép és nagy.

Érzékelést kifejező predikátumok:

(5) János látta, hogy Mari egy új kocsival_i jött. A kocs_i kinn áll a ház előtt.

A második osztály tagjai, a *relatív veridikális predikátumok* kissé eltérően viselkednek. Ahogy a példák mutatják, episztemikus predikátumoknál nem mindig jöhet létre diskurzus-anafora⁸ (vö. Roberts 1989, 1997).

⁸ Propozicionális attitűdöt kifejező predikátumok esetén nyilván a *de dicto* olvasat érdekes, a példákban ezeket veszem figyelembe.

- (6) János úgy véli/úgy gondolja/azt hiszi, hogy Mari vett egy házat_i.
- a) #A ház_i szép és nagy.
 - b) János szerint a ház_i szép és nagy.
 - c) János úgy véli/úgy gondolja/azt hiszi, hogy a ház_i szép és nagy.⁹

(6a) esetén ugyanis a default episztemikus modell, a beszélő modellje lép életbe, amely a beszélőnek az aktuális világhoz kapcsolódó episztemikus ismereteit tartalmazza, így nincs elérhető antecedens a határozott főnévi csoport számára. Az anafora létrejöttéhez a főmondatbeli alany episztemikus modelljének ismételt, explicit bevezetése szükséges, azaz a második mondatot ugyanahhoz a modellhez képest, itt János modelljéhez viszonyítva interpretáljuk (l. (6b), (6c)).

Asszertív predikátumok esetén a beágyazott proposíció beépülhet a jelenlegi diskurzus aktuális világot reprezentáló modelljébe (akkommodáció). A predikátum explicit ismétlése ugyanazt eredményezi, amit az episztemikus predikátumoknál figyelhettünk meg.

- (7) János azt mondta, hogy Mari vett egy házat_i.
- a) A ház_i szép és nagy.
 - b) János azt is mondta, hogy a ház_i szép és nagy.

Különösen érdekesen viselkednek a fikciót kifejező predikátumok, amelyek az egyszerű állításhoz hasonlóan működnek (l. (9)), a predikátum által bevezetett modell mondathatáron túl is elérhető marad:

- (8) János azt álmodta, hogy Mari vett egy házat_i. A ház_i szép volt és nagy.
- (9) Mari vett egy házat_i. A ház_i szép és nagy.

Tehát veridikális predikátumok (I. osztály) esetén létrejöhet diskurzus-anafora, vagy – ahogy a relatív veridikális predikátumok (II. osztály) esetén láttuk – valamilyen módon „menthető” a szerkezet (a predikátum explicit ismétlése, akkommodáció). Ezzel szemben lényeges különbséget tapasztalunk a III. osztály elemei, a *nemveridikális predikátumok* esetén. Itt diskurzus-anafora csak akkor lehetséges, ha a második mondat explicit modális/intenzionális környezetben van, vagyis a második mondat modális interpretációja elengedhetetlen a diskurzus-anafora létrejöttéhez. Tekintsük az alábbi példákat:

⁹ A betűzött mondatok (6) lehetséges folytatásai.

(10) János megparancsolta Marinak, hogy írjon egy fogalmazást_i.

a) #A fogalmazás_i öt oldalas lesz.

b) A fogalmazásnak_i öt oldalasnak kell lennie.

c) János parancsának megfelelően $\left\{ \begin{array}{l} \# \text{ a fogalmazás}_i \text{ öt oldalas lesz.} \\ \text{a fogalmazás}_i \text{ öt oldalasnak kell lennie.} \end{array} \right.$

(11) János arra vágyik, hogy legyen egy saját autója_i.

a) #Azzal_i jár majd munkába.

b) Az a szándéka, hogy azzal_i járjon majd munkába.

c) János vágya, hogy $\left\{ \begin{array}{l} * \text{ az autó}_i \text{ szép és új lesz.} \\ \text{az autó}_i \text{ szépnek és újnak kell lennie.} \end{array} \right.$

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a (relatív) veridikalitás vizsgálata során a módválasztást jól tükröző predikátumcsoportok különíthetők el, azaz az első kérdésre kielégítő választ kaptunk.

3.3. A főmondatbeli tagadás

Második kérdésünk arra irányult, hogyan befolyásolja a főmondatbeli tagadás a mellékmondatbeli módválasztást. Tekintsük az *állít* predikátumot példaként az érintett predikátumok közül. Ahogy korábban láttuk, az *állít* relatív veridikális predikátum, hiszen a beágyazott proposíció igaz lesz a főmondatbeli alany modelljében, azaz

$$[[x \text{ állít } p]]_c = 1 \rightarrow [[p]]_{M(\text{su})} = 1$$

Azonban a *nem állít* nemveridikális, a beágyazott proposíció nem lesz igaz a főmondatbeli alany episztemikus modelljében:¹⁰

$$[[x \text{ nem állít } p]]_c = 1 \Leftrightarrow [[\sim(x \text{ állít } p)]]_c = 1 \Leftrightarrow [[x \text{ állít } p]]_c = 0 \rightarrow [[p]]_{M(\text{su})} = 0$$

$$[[x \text{ nem állít } p]]_c = 1 \not\rightarrow [[p]]_{M(\text{su})} = 1$$

Ahogy azt első hipotézisünk megjósolja, ilyenkor a mondatbővítményekben nemkijelentő módok (is) grammatikusak. Azonban az elemzés

¹⁰ Természetesen előfordulhat, hogy a beszélő episztemikus modelljében igaz a beágyazott proposíció, ekkor a *nem állít* relatív veridikális, azonban ezt a beszélőnek külön kell jeleznie:

(i) Peti nem állítja, hogy ő \emptyset /lenne a legjobb teniszező az iskolában, de...

szempontjából problémát jelent, hogy a kijelentő mód szintén előfordulhat tagadott főmondat esetén, ez a jelenség tehát további magyarázatot igényel.¹¹

Ha tovább folytatjuk a vizsgálatot, megállapíthatjuk, hogy a relatív veridikális predikátumok osztályán belül az egyes predikátumok között veridikalitás szempontjából nincs különbség, mellékmondataikban mégis jelentős mértékű módvariáció figyelhető meg, ahogy ezt az alábbi példák mutatják:

- (12) a) Kizárt, hogy Mari ma megérkezik/megérkezzen.
b) Nem kizárt, hogy Mari ma megérkezik/megérkezzen.
- (13) a) János azt hiszi, hogy Péter meggyógyul holnapra.
b) János nem hiszi, hogy Péter meggyógyul/meggyógyulna/meggyógyuljon holnapra.

Az ily módon fellépő módvariációt az első hipotézis nem képes magyarázni, nem képes megjósolni, hogy a relatív veridikális predikátumok mellékmondataiban mikor lesz csak a kijelentő mód grammatikus, és mikor jelenhetnek meg nemkijelentő módok is. A szóban forgó módvariáció alaposabb elemzéséhez az episztemikus predikátumokat vizsgáltam meg közelebbről.

3.4. Episztemikus predikátumok

Az 5. táblázatban azt láthatjuk, hogyan viselkednek a szóban forgó predikátumok módválasztás szempontjából.

¹¹ Érdekes kérdést vet fel, hogy például tagadott episztemikus predikátumok után a különböző módok (kijelentő mód, feltételes mód, valamint kötőmód) választása milyen jelentés-többletet hordoz. Ezzel a kérdéssel további kutatásom során kívánok foglalkozni.

Modalitás	Pozitív attitűd	Negatív attitűd
Episztemikus szük- ségszerűség	<i>szükségszerű:</i> IND/SUBJ	<i>nem szükségszerű:</i> IND/SUBJ
	<i>kell, muszáj:</i> SUBJ	¹²
Episztemikus lehető- ség: erős	<i>biztos:</i> IND	<i>nem biztos, bizonyta- lan:</i> IND
	<i>nem kétséges, kétségte- len:</i> IND	<i>kétséges:</i> IND/SUBJ
	<i>nem kétli:</i> IND	<i>kétli:</i> IND/COND/SUBJ
	<i>valószínű:</i> IND	<i>nem valószínű = valószínűtlen:</i> IND/SUBJ
	<i>lehet, lehetséges:</i> IND	<i>nem lehet = lehetetlen:</i> IND/SUBJ
	<i>nem kizárt, nincs kizárva:</i> IND/SUBJ	<i>kizárt:</i> IND/SUBJ
	<i>hisz, vél, gondol:</i> IND	<i>nem hisz/vél/gondol:</i> IND/COND/SUBJ
	<i>elképezhető:</i> IND	<i>elképezhetetlen:</i> IND/SUBJ
	<i>hihető:</i> IND	<i>hihetetlen:</i> IND/SUBJ
	<i>elvileg elképezhető:</i> IND/SUBJ	<i>egyszerűen elképezhe- tetlen:</i> IND/SUBJ
	Episztemikus lehető- ség: gyenge	<i>elvileg lehetséges lenne:</i> IND/SUBJ

5. táblázat: Episztemikus skála

A táblázatban a predikátumok meghatározott sorrendben szerepelnek, aszerint, hogy mennyire 'erős' bizonyosságot fejeznek ki, vagyis a táblázat a predikátumok csökkenő episztemikus skáláját mutatja be. A skála egy kísérlet eredményeként jött létre, amely során anyanyelvi beszélők rendezték sorba a

¹² A *nem kell* és *nem muszáj* predikátumok deontikus, vagy legalábbis vegyes deontikus és episztemikus jelentéssel bírnak, ezért nem szerepelnek a táblázatban.

predikátumokat,¹³ aszerint, hogy mennyire voltak biztosak a beágyazott propozíció igazságában. A sorba rendezés során a kísérleti személyek az egyes predikátumokat egyforma erősségűnek is tekinthették. Az ily módon kapott listákban minden predikátum egy rangszámot kapott, amelyeket összegeztem, így alakult ki a végleges skála,¹⁴ amely az 5. táblázatban látható.

Kérdésünk tehát a következő: hogyan magyarázható az episztemikus predikátumok csoportján belül a mondatbővítményekben megfigyelhető módvariáció. A problémát Kratzer modalitáselméletének keretein belül vizsgáltam (Kratzer 1981, 1991).

4. Modalitás

4.1. Alapfogalmak

A Kratzer által kidolgozott elméleti keretben a modalitást hordozó mondatok interpretációjában a modális erő (episztemikus, deontikus, stb.) mellett két speciális függvény, ún. konverzációs háttér vesz részt. Ezek a következők (Kratzer 1981, 1991):

Definíció 3:

(i) **modális bázis:** $m: W \rightarrow P(P(W))$; megadja a w -ből elérhető lehetséges világokat: minden w -hez egy propozícióhalmazt rendel, azaz m indirekt módon meghatározza azon lehetséges világok halmazát, ahol $m(w)$ minden propozíciója igaz. Ez a **származtatott kontextushalmaz:** $\cap m(w)$.¹⁵

nyelvi kifejezőeszközei: a rendelkezésünkre álló bizonyítékok alapján, meglévő ismereteink alapján, stb.

– **rendezési forrás:** $o: W \rightarrow P(P(W))$; valamilyen ideál reprezentációja, egy propozícióhalmaz, amely rendezést hoz létre a származtatott kontextushalmazon, így csak az ideálhoz legközelebbi világok lesznek a modális operátor hatókörében.

nyelvi kifejezőeszközei: a törvénynek megfelelően, az események ideális menetének megfelelően, stb.

¹³ A kísérletben csak a 'pozitív attitűd' oszlop elemei szerepeltek.

¹⁴ Külön vizsgálat lenne szükséges aszerint, hogy a főmondatbeli alany és a beszélő megegyezik-e, ebben a kísérletben egyes szám első személyűek voltak a főmondatbeli alanyok, vagyis egyezést feltételeztem.

¹⁵ Tulajdonképpen a származtatott kontextushalmaz elemei a w -ből elérhető világok. A 'származtatott kontextushalmaz' elnevezés Roberts (1989) cikkében került bevezetésre.

Tekintsük az alábbi példát:

(14) Kati már megérkezhetett.

(14) episztemikus modalitást hordoz, a modális bázis episztemikus (*meglévő ismereteink alapján*-ként fejezhető ki), adott w lehetséges világ esetén meghatározza azon világok halmazát, amelyekben a w -beli ismeretek igazak. A rendezési forrás most sztereotipikus, minden egyes világhoz azon propozíciókat rendeli, amelyek a kérdéses világban az események normális lefolyását írják le. Tehát $o(w)$ alapján a modális bázis által kijelölt világok, a származtatott kontextushalmaz elemei sorbarende-zhetők. A (14) által hordozott propozíció akkor igaz egy w világban, ha a modális operátor hatókörében lévő propozíció a származtatott kontextushalmaz mindazon világaiban igaz, amelyek a legközelebb helyezkednek el az ideális világhoz, amelyet a rendezési forrás ad meg.

4.2. Második hipotézis

A vizsgált probléma tehát ismét az alárendelt mellékmondatbeli módváltás, illetve módvariáció, az imént bevezetett elméleti kereten belül, hiszen az első hipotézis nem magyarázza a relatív veridikális predikátumok csoportján belül megfigyelhető módvariációt. A második hipotézis kiindulópontjául Giorgi és Pianesi az olasz nyelvre irányuló, hasonló területen végzett vizsgálata szolgált (Giorgi – Pianesi 1997). A következő feltevést vizsgáltam:

Hipotézis 2:

- (i) Nemüres rendezési forrás – nemkijelentő mód
- (ii) Üres rendezési forrás – új paraméter: a modális bázis realizztikus volta

Tehát a második hipotézis szerint nemüres rendezési forrás esetén az alárendelt mellékmondatban csak nemkijelentő mód állhat, míg üres rendezési forrás esetén egy újabb paraméter vizsgálata is szükséges: ekkor a modális bázis realizztikus volta befolyásolja a módváltást.

Az 6. táblázat az eddig vizsgált predikátumcsoportok tulajdonságait mutatja a rendezési forrás ürességére nézve:

1. Faktív	üres
2. Érzékelést kifejező	üres
3. Episztemikus	üres
4. Asszertívák	üres
5. Fikciót kifejező	üres
6. Direktívák	nemüres
7. Engedélyezést, tiltást kifejező	nemüres
8. Célt, hajlandóságot kifejező	nemüres
9. Akaratot, vágyakozást kifejező	nemüres

6. táblázat: Rendezési forrás

A hipotézis első része kielégítő módon jósolja meg a III. osztály (direktívák – akaratot, vágyakozást kifejező predikátumok) módválasztását: a nemüres rendezési forrás miatt nemkijelentő módok megjelenését várjuk. Azonban a feltevés első része alapján az első osztályt (a faktív és az érzékelést kifejező predikátumokat) nem különíthetjük el a második, kiemelt osztály tagjaitól, így a másik paraméter vizsgálata is szükséges.

Giorgi és Pianesi többfajta modális bázist különböztet meg (stalnakériánus keretben).

Definíció 4: (Giorgi – Pianesi 1997):

(i) **totálisan realiztikus modális bázis:** adott beszédhátter P és a hozzátartozó $C(P)$ kontextushalmaz esetén az m modális bázis totálisan realiztikus akkor és csak akkor, ha $m(w) = P$ bármely $w \in C(P)$ -re

Ekkor a származtatott kontextushalmaz egybeesik a kontextushalmazzal: $\cap m(w) = \cap P$

(ii) **realisztikus modális bázis:** adott beszédhátter P és a hozzátartozó $C(P)$ kontextushalmaz esetén az m modális bázis realiztikus akkor és csak akkor, ha $m(w) \subseteq P$ bármely $w \in C(P)$ -re

Ekkor a kontextushalmaz része a származtatott kontextushalmaznak, hiszen kevesebb információval több világ egyeztethető össze.

(iii) **gyengén realiztikus modális bázis:** adott beszédhátter P és a hozzátartozó $C(P)$ kontextushalmaz esetén az m modális bázis

gyengén realiztikus akkor és csak akkor, ha $m(w) \cap P \neq \emptyset$, bármely $w \in C(P)$ -re

Ekkor a származtatott kontextushalmaz és a kontextushalmaz metszete csupán nemüres.

4.3. A modális bázis típusa és a módválasztás

Vizsgáljuk most meg az üres rendezési forrással bíró predikátumcsoportok modális bázisait:

Faktív predikátumok, érzékelést kifejező predikátumok:

Ezen predikátumcsoportok esetén a modális bázis totálisan realiztikus, vagyis egybeesik a beszédháttérrel, hiszen a beágyazott propozíciók előfeltételezettek. Ennek megfelelően az alárendelt mellékmondatokban a kijelentő mód megjelenését várjuk.

Episztemikus predikátumok:

Az episztemikus predikátumok modális bázisa episztemikus, tehát többnyire realiztikus, azaz m minden w lehetséges világhoz olyan propozíciókat rendel, amelyek igazak w -ben, vagyis a modális bázis az aktuális világ részleges leírását adja, ahogy az a beszédháttérben szerepel, a származtatott kontextushalmaz része a beszédháttérnek. Továbbá, ahogy azt Quer (1998) megjegyzi, az aktuális világot ábrázoló világ eleme a származtatott kontextushalmaznak. Azonban a részlegesség miatt olyan propozíciók is előfordulhatnak a modális bázisban, amelyek az aktuális világ tényeivel nem összeegyeztethetők.

A csoporton belül Farkas (1992b) nyomán két alesetet különböztethetünk meg:

1. szűk episztemikus lehetőség

Farkas szerint ekkor a modális bázis totálisan realiztikus, azonban én azt feltételezem, hogy csupán majdnem totálisan realiztikus, hiszen a modális bázis majdnem minden ismert igaz állítást tartalmaz az aktuális világról: $m(w) \subseteq P$, de valamilyen mértékben mégis különbözhet attól. Ekkor a származtatott kontextushalmaz elemei, ahogy azt Farkas (1992b) is megjegyzi, az aktuális világhoz **közel** helyezkednek el, kevésbé térnek el attól, bármelyik lehet az aktuális világ.

A szűk episztemikus lehetőséget hordozó predikátumok pozitív attitűdök kifejezésére szolgálnak, az episztemikus skála szerinti erős episztemikus lehetőség van jelen, mondatbővítményeikben kijelentő mód szerepel.

(15) Valószínű, hogy átmegy a vizsgán.

2. *tág episztemikus lehetőség*

A modális bázis gyengén realiztikus, a beágyazott propozíció a származtatott kontextushalmaz azon világaiban lehet igaz, amelyek az aktuális világtól **távolabb** helyezkednek el, a származtatott kontextushalmaz az aktuális világtól jóval távolabbi világokat tartalmaz – a mellékmondatokban egyre inkább a nemkijelentő módok jelennek meg:¹⁶

(16) Tulajdonképpen elképzelhető, hogy átmenjen/?átmegy a vizsgán, bár valóságos csoda lenne.

(17) Elvileg lehetséges lenne, hogy átmenjen a vizsgán.

Negatív attitűdök:

A beágyazott propozíció a származtatott kontextushalmaz azon világaiban igaz, amelyek komplementerét alkotják a pozitív attitűd 'igaz' világainak, a **legtávolabbi** világok játszanak szerepet az interpretáció során – nemkijelentő módot várunk az alárendelt mellékmondatban:

(18) Lehetetlen, hogy átmenjen a vizsgán.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az episztemikus predikátumok osztályán belül a módválasztás a modális bázis realiztikusságának fokától függ; attól, hogy a beágyazott propozíció az aktuális világtól mennyire távol lévő világokban igaz. A távolság az aktuális világgal való összeegyeztethetőség mértékétől függ: minél jobban összeegyeztethető egy adott világ az aktuális világról rendelkezésre álló információkkal, annál közelebb helyezkedik el az aktuális világhoz.¹⁷ Ily módon az episztemikus predikátumok kísérleti úton felállított skálája megerősítést nyer.

A kísérlet alapján létrehozott episztemikus skálán (l. 7. táblázat) a predikátumok modális bázisuk realiztikus voltának megfelelően helyezkednek el, a skála tetején a szűk episztemikus lehetőséget kifejező predikátumok szerepelnek. Ahogy lefelé haladunk a skálán, az aktuális világtól egyre távolabbi világokban lesz igaz a beágyazott propozíció. A skála tetején, amikor az aktuális világhoz közeli világok játszanak szerepet az interpretációban, a kijelentő mód grammatikus, ahogy távolodunk az aktuális világtól,

¹⁶ Adatközlőim Debrecenből és környékéről származnak, ahol a kötőmód használata elterjedtebb, mint az ország más területein, ezért a jövőben érdemes lenne az ország más területeiről származó beszélőket is bevonni a vizsgálatba.

¹⁷ Explicit távolságfüggvény megadása, illetve az aktuális világtól való távolság formalizálása további kutatás tárgyát képezi.

egyre inkább a nemkijelentő módok jelennek meg, ahogy azt az alábbi példák is szemléltetik:

- (19) Valószínű, hogy átmegy a vizsgán, vegyünk egy üveg pezsgőt!
 (20) Elvileg lehetséges, hogy átmegy a vizsgán, vegyünk egy üveg pezsgőt?
 (21) Elvileg lehetséges lenne, hogy átmenjen a vizsgán, vegyünk egy üveg pezsgőt?
 (22) Lehetetlen, hogy átmenjen a vizsgán, ne is vegyünk pezsgőt.

Episztemikus skála		
Modalitás	NYELVI KIFEJEZŐESZKÖZ	Modális bázis
Episztemikus valószínűség: szűk episztemikus lehetőség	<i>biztos, valószínű, kétségtelen</i>	majdnem totálisan realiztikus
Episztemikus bizonytalanság, kétség: tág episztemikus lehetőség	<i>nem kizárt, elképzelhető, elvileg elképzelhető</i>	gyengén realiztikus
Negatív attitűd kifejezése	<i>lehetetlen, elképzelhetetlen</i>	nem realiztikus

7. táblázat: Episztemikus skála újra

Az episztemikus szükségszerűség nyelvi kifejezőeszközeit sem hagyhatjuk szó nélkül. Az 5. táblázatban látható, hogy alárendelt mellékmondatokban kijelentő, illetve kötőmód is szerepelhet. A kötőmód grammatikussága problémát jelent a fenti elemzés számára, hiszen episztemikus szükségszerűség esetén a beágyazott propozíciónak a származtatott kontextushalmaz minden világában igaznak kell lennie, azaz csupán kijelentő módot várnánk a mondatbővítményben. Azonban a kijelentő és a kötőmód között az alábbi figyelemreméltó különbség mutatkozik:

- (23) Szükségszerű, hogy kétszer kettő négy \emptyset /*legyen.
 (24) Muszáj, hogy a munkahelyén *van/legyen.

Tehát azt tapasztaljuk, hogy a logikai lehetőségek számbavételénél a kijelentő mód grammatikus, míg az episztemikus lehetőségek számbavételénél inkább nemkijelentő mód jelenik meg, ahogy azt hipotézisünk megjósolja.

Asszertívák:

Az asszertív predikátumok, ahogy Giorgi és Pianesi (1997) megjegyzi, egy másik beszélgetést idéznek fel, amely során a mostani beágyazott propozíci-

ók megnyilatkozásokként szerepeltek, azaz állításként hangzottak el, propozicionális tartalmuk hozzáadódott a beszédhátterhez.

(25) János azt mondta, hogy Géza meggyógyult.

Emiatt a kérdéses predikátum modális bázisa bizonyos fókig realiztikus,¹⁸ ahogy korábban láttuk, a beágyazott propozíció beépülhet a jelenlegi beszédhátterbe. A modális bázis realiztikus volta miatt a mondatbővítményekben kijelentő módot várunk.

Fikciót kifejező predikátumok:

A fikciót kifejező predikátumok modális bázisa nyilván nem realiztikus, mondatbővítményeikben viszont kizárólag kijelentő mód állhat.

(26) János azt álmodta, hogy nyert a lottón.

Tehát a fikciót kifejező predikátumok problémát okoznak az elemzés számára, hiszen rendezési forrásuk üres, azonban a modális bázis természete nem képes megmagyarázni a mellékmondatbeli módválasztást. Korábban láttuk, hogy a fikciót kifejező predikátumok a diskurzus-anafora szempontjából teljes mértékben úgy viselkednek, ahogy az egyszerű állítások. Ahogy Farkas (1992a) megjegyzi, csupán annyi a különbség köztük, hogy az egyszerű állítások esetén a beszédhátterhez, az aktuális világ ábrázolásához adódik az állítások propozicionális tartalma, míg a fikciót kifejező predikátumoknál egy speciális, képzelt világ reprezentációja bővül újabb és újabb információkkal.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a második hipotézis a fikciót kifejező predikátumoktól eltekintve kielégítő módon jósolja meg a különböző predikátumcsoportok mondatbővítményeinek módját. A fentieket összegezve, nemüres rendezési forrás esetén nemkijelentő módokat várunk az alárendelt mellékmondatokban, míg üres rendezési forrás esetén:

- a modális bázis realiztikus volta befolyásolja a módválasztást
- az aktuális világtól minél távolabbi világokban igaz a beágyazott propozíció, annál inkább a nemkijelentő módok jelennek meg a mellékmondatban

¹⁸ Giorgi és Pianesi (1997) amellet érvel, hogy az asszertív predikátumok modális bázisa gyengén realiztikus, hiszen az idézett és a jelenlegi beszélgetés beszédhátterének metszete nem lehet üres.

5. Összegzés

Dolgozatomban az alárendelt mellékmondatbeli módválasztást vizsgáltam a magyar nyelvben, elsősorban arra a két kérdésre keresve a választ, hogy milyen tényezők befolyásolják a mellékmondatbeli módválasztást, illetve, hogy milyen hatása van a főmondatbeli tagadásnak a módválasztásra. Az elemzés során két hipotézis segítségével igazoltam, hogy az egyes predikátumcsoportok módválasztása bizonyos szemantikai jegyek alapján jól megragadható. A vizsgálat megmutatta, hogy a főmondatbeli predikátum veridikalitása, valamint a Kratzer modalitáselméletéből ismert rendezési forrás nemüressége, illetve a modális bázis realiztikus volta jelentős szerepet játszik a mondatbővítmény módjának kiválasztásánál. Az elemzés során elsősorban a kijelentő mód és a nemkijelentő módok szembenállását vettem figyelembe. Annak feltárása, hogy milyen (jelentésbeli) különbségeket hordoznak az egyes nemkijelentő módok, azaz a feltételes, a felszólító és a kötőmód, további kutatás tárgyát képezi.

HIVATKOZÁSOK

- Asher, N. 1987: A Typology for Attitude Verbs, *Linguistics and Philosophy* **10**, 125–197.
- Farkas, D. 1992a: On the Semantics of Subjunctive Complements, in Hirschbühler, P.–Koerner, K. szerk. *Romance Languages and Modern Linguistic Theory*, John Benjamins, Amsterdam.
- Farkas, D. 1992b: Mood Choice in Complement Clauses, in Kenesei, I.–Pléh, Cs. szerk. *Approaches to Hungarian. Volume Four: The Structure of Hungarian*, Szeged, JATE.
- Giannakidou, A. 1998: *Polarity Sensitivity as (Non)Veridical Dependency*, John Benjamins, Amsterdam.
- Giorgi, A.–Pianesi, F. 1997: *Tense and Aspect. From Semantics to Morphosyntax*, Oxford, Oxford University Press.
- Haverkate, H. 2002: *The Syntax, Semantics and Pragmatics of Spanish Mood*, John Benjamins, Amsterdam.
- Hooper, J. B. 1975: On Assertive Predicates, in Kimball, J. P. szerk. *Syntax and Semantics* **4**, Academic Press, New York.
- Hooper, J. B.–Terrell, T. 1974: A Semantically Based Analysis of Mood in Spanish, *Hispania* **57**, 465–497.

- Kálmán L. szerk. 2001: *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I*, Budapest, Tinta.
- Kenesei, I. 1992: Az alárendelt mondatok szerkezete, in Kiefer F. szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 1, Mondattan*, Budapest, Akadémiai, 529–713.
- Kiefer F. 1986: A modalitás fogalmáról, *Nyelvtudományi Közlemények* **88**, 3–37.
- Klemm A. 1931: A magyar igealakok használata a *hogy* kötőszós mellékmondatokban és a függő kérdésben a történés minőségének, állapotának (*actio*), idejének és módjának szempontjából, *Magyar Nyelv* **27**, 25–31.
- Kratzer, A. 1981: The Notional Category of Modality, in Eikmayer, H. J. – Rieser, H. szerk. *Words, Worlds, and Contexts: New Approaches to Word Semantics*, de Gruyter, Berlin, 39–74.
- Kratzer, A. 1991: Modality, in Stechow, A. – Wunderlich, D. szerk. *Semantik/ Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*, de Gruyter, Berlin, 639–650.
- Montague, R. 1969 On the nature of certain philosophical entities, *The Monist* **53**, 159–194. Reprinted in Thomason, R. H. szerk. 1974: *Formal Philosophy. Selected Papers of richard Montague*, New Haven, Yale University Press, 148–187.
- Palmer, R. 1986: *Mood and Modality*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Pataki P. 1984: A francia subjunctif és a magyar kötőmód, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XV*, Budapest, Akadémiai, 207–18.
- Quer, J. 1998: *Mood at the Interface*, Holland Academic Graphics, The Hague.
- Quer, J. 2001: Interpreting Mood, *Probus* **13**, de Gruyter: 81–111.
- Roberts, C. 1989: Modal Subordination and Pronominal Anaphora in Discourse, *Linguistics and Philosophy* **12**, 683–722.
- Roberts, C. 1997: Anaphora in Intensional Contexts, in Lappin, S. szerk. *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*, Blackwell, Oxford, 215–246.
- Rákosi Gy. 2001: A model-based semantics of the mood morphemes in Hungarian, in Striegnitz, K. szerk. *Proceedings of the sixth ESSLLI Student Session*.
- Stalnaker, R. 1979: Assertion, in Cole, P. szerk. *Syntax and Semantics* **9**, Academic Press, New York, 315–332.
- Stalnaker, R. 2002: Common Ground, *Linguistics and Philosophy* **25**, 701–721.
- Tompa J. szerk. 1962: A mai magyar nyelv rendszere **II**, Budapest, Akadémiai.
- Zwarts, F. 1995: Nonveridical Contexts, *Linguistic Analysis* **25**, 286–312.